

Prepoznavanje in razumevanje preteklosti

Čeprav je od raziskave SJM 90 (1) preteklo samo slabo leto do ponovnega raziskovanja slovenskega javnega mnenja v novembru oziroma decembru 1990 (SJM 90-2), imajo zadnji podatki sami po sebi tudi v primerjavi s prejšnjimi pomembne samosvoje značilnosti in kakovost. Ta je določena s *samo naravo časovne točke*, v kateri smo raziskovali. Gre najprej za povolilno obdobje, ko so prebivalstvu že *precej znani* novo razmerje političnih sil, zlom prejšnjega realsocialističnega modela in prve jasne najave nove oblasti o novi politični ter družbeno-ekonomski ureditvi dežele. Velik del prebivalstva poleg tega lahko izkustveno primerja prejšnje razmere z novo nastajajočimi. Preglednost razmer sicer ni popolna deloma zato, ker nova politična oblast še ni povsem natančno predstavila nove sistemske ureditve, deloma pa so razmere še vedno močno obremenjene z vprašanjem o usodi slovenske republike, z nacionalnim obstojem, s krizo mednarodnih odnosov v Jugoslaviji in z usodo jugoslovanske države kot take. Kljub tem omejitvam pa imajo po mojem mnenju pridobljeni podatki o stališčih prebivalstva do preteklega, do t. i. 45-letne komunistične vladavine, vendarle velik pomen in že omogočajo prepoznavanje ključne miselne matrice, ki bo stališča in ravnanja določala tudi v prihodnje. To utemeljujem tudi z dejstvom, da so slovenskemu prebivalstvu v tem trenutku znana tudi vsa glavna dejstva iz preteklosti, do nedavna neznana, zamolčevana ali tako in drugače pleskana ter prikrivana, pa naj gre za dogajanja med drugo svetovno vojno, neposredno po njej, pa tudi v vseh letih t. i. »izgradnje socialistične družbe«.

I

Poučna je razporeditev deležev različnih stališč že na *prvo globalno vprašanje o presoji razmer v Sloveniji od leta 1945 do volitev v letu 1990*. Kar 72,5% vprašanih, to pa je velika večina, je izbrala odgovor, da je v tem času »bilo marsikaj dobrega, pa tudi marsikaj slabega«. Res je ponujen odgovor oblikovan zelo splošno in iz njega ni mogoče neposredno sklepati o tem, kaj si posamezniki ali skupine vprašanih predstavljajo z »dobrim« ali s »slabim«. Res pa je tudi, da so lahko respondenti izbirali tudi druga dva odgovora, oblikovana skrajnostno, ne le zaradi lažjega prepoznavanja »srednje poti«, marveč tudi zaradi upravičenih domnev, da so vsaj v manjših delih prebivalstva skrajnostna pojmovanja tudi dejansko navzoča. Naše domneve so se potrdile. Za stališče, da »to obdobje označuje čas strahu in zatiranja posameznika in naroda«, se je odločilo le 8,8% vprašanih, to pa je manj kot desetina. Verjetno gre za populacijo, ki je bila v tem času posredno ali neposredno tako ali drugače prizadeta in govori iz te prizadetosti povsem iskreno. Zato pomena te prizadetosti vrednostno nikakor ne gre omalovaževati ali zmanjševati ter se pri tem sklicevati na večinsko mnenje. Za prizadete je to bil v resnici »čas strahu in zatiranja« in za njihovo prizadetost je potrebno razumevanje. Tisto, kar je možno poudariti, pa je potrditev naše domneve, da večina v javnem mnenju vendarle ne sprejema političnostrankarsko izklicevane paradigme o 45-letni vladavini komunističnega ali rdečega terorja, ki je bila tako ostro podčrtovana v predvolilni kampanji in na katero se strankarski veljaki še vedno sklicujejo, ko opravičujejo sedanje slabe gospodarske razmere. Težko je natančno pojasniti, kaj se skriva za

13,1% deležem tistih, ki so za označitev preteklega obdobja izbrali odgovor, da je »to bil čas napredka in dobrega življenja«. Najbrž gre za nekatere, ki jim je to obdobje dajalo prednosti in dobro življenje. Najbrž pa gre tudi za tiste, ki jim je čas po letu 1945 v primerjavi s predvojnimi res prinesel tudi boljše gmotno življenje. Vsaj deloma to lahko preizkusimo s podatki o stališčih znotraj skupine vernikov – nedeljnikov (redni obiskovalci obredov – 12,9% znotraj cele odrasle populacije) zaradi znanega dejstva, da je bil po vojni pri nas ateizem uradna ideologija, a vera nezaželena ali celo preganjana. Res vidimo, da je delež stališč o strahu in zatiranju pri nedeljnikih nadpovprečen (11,0%) in pri neverujočih na povprečju (8,3%), a so vendarle razlike malenkostne in delež »objektivnega« gledanja absolutno prevladuje. Lahko sklepamo, da je ta del že omenjene miselne matrice nekaj trajnega in zato niso uresničljive morebitne političnostrankarske zamisli o popolni demontaži »starega gledanja« pri modeliranju novih družbenih odnosov.

Drugo globalno vprašanje zadeva *gledanje na medvojna dogajanja*, ki, kot vemo, vedno znova burijo slovensko politično, zlasti strankarsko prizorišče. Gre predvsem za odnos do NOB, partizanstva in domobranstva ter s tem do spora o tem, ali je res mogoče NOB skrčiti na državljansko vojno, v kateri so bili domobranci v bistvu žrtve komunistične – partizanske ukane in zarote. Naš preizkus je potrdil domnevo o tem, da večina prebivalstva ni naklonjena popolni zaobrnitvi in spremembi dosedanje zgodovinske razlage. Pri tem ne gre prezreti, da so v časovni točki našega raziskovanja bolj ali manj javno znana prav vsa temeljna dejstva iz medvojnih spopadov (črne bukve, medvojna ubijanja), pa tudi iz povojnih množičnih ubijanj domobrancev. Vprašanje je bilo oblikovano zelo pregledno in natančno: v Sloveniji se pojavlja več gledanj o medvojnih dogajanjih (partizanstvo, domobranstvo), ki so v nasprotju z gledanji, kot so veljala v preteklosti. Katera od navedenih trditev je vašim pogledom najbližja?

Največ respondentov (39,6%) je izbralo odgovor, da so »partizani bili pravičen boj zoper okupatorja, domobranci pa so nedopustno sodelovali z okupatorjem«. Če k temu dodamo še podoben delež (38,3%) tistih, ki menijo, da bi morali v uvodu k novi slovenski ustavi izrecno omeniti NOB kot pozitivno dediščino, ter 40,7% tistih, ki izrecno navajajo, da so sami ali kdo od njihovih staršev tako ali drugače sodelovali v NOB, potem ti podatki že sami po sebi (brez primerjave z drugimi, kar bomo videli kasneje) govorijo za razlagalno podmeno, da večina slovenskega prebivalstva slej ko prej ohranja in vzdržuje pozitiven odnos do medvojnega slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih simbolov. Pri tem ne gre prezreti, da je kar 56,2% vprašanih ocenilo odstranitev Titovega kipa iz predverja slovenske skupščine kot neprimerno dejanje. Kot sem dejal, te presoje učvrstijo še primerjave. Za »čisto« domobrantsko razlago, da so se partizani borili »za komunistično revolucijo, ki so se ji domobranci upravičeno uprli«, se je izreklo le 8,7% vprašanih, kar bi lahko označili tudi s trdim protikomunističnim jedrom, ki nedvomno obstaja med prebivalstvom in kot vemo, povsem neovirano in legalno lahko že nekaj časa zagovarja svoja gledanja. Očitno gre za manjšino, saj je na vprašanje o medvojnem sodelovanju vprašanih ali njihovih staršev z domobrantskim gibanjem pozitivno odgovorilo le 2,4% respondentov. Da je prav sodelovanje domobranstva z vojaškimi okupacijskimi silami okoliščina, ki vpliva na razpoloženje večine, dokazuje še posebej delež tistih, ki so izbrali za temeljno vprašanje odgovor, da so se »domobranci upravičeno uprli revoluciji NOB-a, ne bi pa smeli sodelovati z okupatorjem« (20,1%!). Odklonilna stališča do zlorabe ali uporabe narodnoosvobodilnega gibanja za komunistično revolucijske cilje je med prebivalstvom kar znatno (vsak peti vprašani), a vendar tudi ta petina zavrača to kot

argument za sodelovanje z vojaškim okupacijskim sistemom. Pri tem vprašanju se zdi, da je religiozna variabla nekoliko bolj odločilna, kot smo to videli poprej. Spet bom opazoval le dve »skrajni« skupini: verujoče – nedeljnice (12,9%) in neverujoče (23,6%). Pri prvih je »čista« partizanska opcija precej pod slovenskim povprečjem (26,9% : 39,6%) in domobranska nekaj nad njim (9,8% : 8,7), a vendar je nad povprečjem tudi delež tistih, ki ne odobravajo domobranskega sodelovanja z okupatorjem (26,1% : 20,1%). Da gre verjetno za vpliv, ki izhaja iz bližine cerkvene institucije, nam govori tudi primerjava z najmočnejšo skupino verujočih (31,3% delež v prebivalstvu), tistih, ki izjavljajo, da verujejo, a verske obrede obiskujejo le ob velikih praznikih in ob posebnih priložnostih. Pri teh so namreč deleži posameznih opazovanih stališč povsem na ravni slovenskega povprečja ter ne odstopajo niti navzdol, niti navzgor. Pri neverujočih pa je, v primerjavi z nedeljniki, položaj obrnjen. Delež izrekajočih za partizansko opcijo je znatno nad slovenskim povprečjem (55,4% : 39,6%) ter za domobransko opcijo pod njim (6,4% : 8,7%). Primerjava še pokaže, da je neopredeljenih pri nedeljnikih še precej več (33,7%) kot pri neverujočih (17,8%). To seveda govori tudi za podmeno, da bo pri delu verujočih, povezanih s cerkvijo v prihodnje še vplivalo nadaljnje ravnanje cerkvenih predstojnikov.

II

Tudi iz teh razlogov je smiselno, da na tem mestu vključimo v analizo tudi vsa neposredna ali posredna vprašanja ter odgovore, ki zadevajo (seveda zlasti pod vidikom gledanja na preteklost) *odnose preiskovanega prebivalstva do Cerkve kot institucije ter njeno vlogo v slovenski družbi*. Čeprav ne vemo, kaj si prebivalstvo natančno predstavlja pod ločitvijo cerkve od države (zagotovo pa je utrjeno prepričanje, da to pomeni samostojnost ene in druge ter nesodelovanje cerkve pri neposrednem izvajanju državne oblasti), je vendarle označujoče za slovensko politično zavest, da več kot dve tretjini vprašanih (70,6%) odobrava predlog, da tudi nova slovenska ustava določi to ločenost in s tem ohrani načelo tudi vseh ustav po letu 1945. Tistih, ki tega ne odobravajo, je sicer 18%, torej skoraj vsak peti vprašani, a vendar je to velika manjšina. Kot je bilo pričakovati, je tudi pri tem vprašanju religiozna variabla intervenirajoča. Pri nedeljnikih je namreč delež tistih za ločitev precej pod slovenskim povprečjem (58,3% : 70,6%), medtem ko je pri vernih – občasnih obiskovalcih cerkve, precej višji (71,5%). Pri neverujočih pa je pozitivnih odgovorov precej več (86,5% : 70,6) in negativnih malo (5,4% : 18,0%).

V primerjavi s podatki iz SJM 90 je v naši raziskavi precej porasel delež pozitivnih stališč o tem, ali ima cerkev v Sloveniji dovolj svobode za svoje delovanje (88,0% : 74,8%), kar govori o tem, da je sedanje stanje vsaj približno tako, ki je v skladu s pričakovanji večine, ki pa ima tudi v nekaterih podrobnostih precej izdelane in natančne predstave tudi o tem, kje so meje cerkvene svobode, kako si predstavljajo ločenost države in Cerkve, pa tudi tisto, čemur na sedanjem kulturno političnem prizorišču pravijo »poprava storjenih krivic«, v tem primeru Cerkvi.

Najprej pogledjmo rezultat našega preizkusa že več let postavljanega vprašanja o tem, s čim naj bi se Cerkev v naši družbi ukvarjala, kakšne naj bi bile njene temeljne družbene vloge? Velika večina povpraševanih se je tudi v tej raziskavi strinjala, kot je to bilo tudi v prejšnjih raziskovalnih letih (1982, 1988, 1990–1), s tem da naj bi »Cerkev učila verski nauk in skrbela za verske obrede, skrbela za moralno obnašanje vernikov in delovala na socialnohumanitarnem področju.« Statistično zaznavno spreminjanje (povečevanje) je v tem časovnem obdobju le soglasje s socialno humanitarno vlogo: od 52,7% leta 1982 in 74,5% v letošnji

raziskavi. Ta sprememba je povezana tudi z omiljevanjem oblastnega stališča do te vloge, ki ga je opravila že prejšnja politična oblast v skladu z demokratizacijskimi spremembami, ki jih je uvajala v družbo vsaj od leta 1986 dalje. Najbolj pa je zanimivo stališče povpraševanih do trditve: *Cerkev naj bi oblikovala politična stališča in spodbujala politično delovanje vernikov*. Delež tistih, ki so s tem soglašali, je bil vsa leta nizek in se je gibal od 13,6% leta 1982, 17,2% leta 1988 do 15,3% pri raziskavi leta 1990. In obratno. Tistih, ki so trditev zavračali, je bilo leta 1982 59,7%, 1988 61,6 ter leta 1990 68,1%. Vedno smo to doslej razlagali kot znamenje prevladujoče sodobne laične politične zavesti, ki meni, naj bi v teh časih Cerkev ostajala zunaj politike v ožjem pomenu te besede, pa tudi kot znamenje avtonomnosti verske zavesti, ki meni, da bi moral imeti vernik pravico do lastnega političnega stališča in ravnanja in da se na Slovenskem ne bi smeli povrniti časi predvojnega političnega klerikalizma. Na zadnji rezultat smo čakali še z večjo zvedavostjo zato, ker smo vedeli, da je bilo slovenski populaciji splošno znano tudi vse tisto, kar je znano o poseganju Cerkve v neposredna predvolilna dogajanja aprila 1990 (izjava škofov o volitvah, precej pogosti primeri lokalnih duhovnikov pri spodbujanju volivcev, da glasujejo za kandidate DEMOS-a). Rezultati so nas na svoj način presenetili. Delež tistih, ki pritegujejo tako oblikovani politični vlogi Cerkve, se je zmanjšal na samo 9,5% in je torej le vsak deseti odrasli prebivalec soglasen s takšno politično vlogo Cerkve. In seveda obratno: delež tistih, ki s tem ne soglašajo, se je dvignil kar na 79,0%, na velikansko večino. Ni izključeno, da je te spremembe moč razložiti tudi z neposrednimi izkušnjami prebivalstva ob zadnjih volitvah. Vsekakor pa znova govori v korist moje že dalj časa ponavljana trditev, da za morebitno obnovo političnega klerikalizma v slovenskem javnem mnenju ni opore, česar se tudi cerkveni predstojniki bržčas tudi v celoti zavedajo in to spoštujejo.

Tudi preizkus z religiozno variabla slike ne spreminja radikalno, čeprav so razlike med vernimi in nevernimi ugotovljene in obrazložljive. Tako je med vernimi v celoti (63,1% delež v raziskovani populaciji) delež tistih, ki soglašajo s politično vlogo Cerkve, nad slovenskim povprečjem (11,0% : 9,4%) in tistih, ki ne soglašajo, pod njim (76,3% : 79,4%). In seveda velja obratno za neverne. Med vernimi na nekoliko viden način izstopajo le nedeljniki, torej tisti, ki so z obiskovanjem verskih obredov s Cerkvijo najtesneje povezani, pri katerih je delež soglasnih s politično vlogo Cerkve 14,1%, kar pa je še vedno zelo malo.

O relativno avtonomni moralni zavesti večine povpraševanih posebej govorijo tudi podatki o stališčih *do splava* in s tem tudi posredno do »svetosti življenja«. Lahko primerjamo podatke iz leta 1969 z letošnjimi in iz njih sklepamo tudi na *odnos do cerkvenega nauka* o tem vprašanju. Primerjava pokaže, da se je delež povsem odklonilnega stališča do splava (sem v vsakem primeru popolnoma proti splavu, čeprav bi se ta zgodil iz zdravstvenih razlogov in za ohranitev življenja matere) zmanjšal s 15,2% leta 1969 na 7,0% v zadnji raziskavi. Hkrati pa se je povečal delež povsem pozitivnega stališča (sem za splav, gledam nanj kot na normalno sredstvo za uravnavanje rojstev) s 4,8% leta 1969 na 16,2% leta 1990. Že razmerje radikalno odklonilno – radikalno pozitivno pokaže, da se večinska stališča gibljejo vmes, v sredini: 72,3% leta 1969 in 69,5% leta 1990. Torej ni opore za trditve, da je v tem pogledu za naše prebivalstvo značilen nekakšen moralni nihilizem, marveč prej: moralna občutljivost, odgovornost za življenje posameznika in narodne skupnosti. In če naj bi bila prejšnja komunistična oblast do vprašanj o splavu moralno cinična, kot trdijo nekateri, potem na večinsko razpoloženje ta praksa ni odločilno vplivala. Večina je torej za dovoljenost splava v izjemnih

okolščinah in primerih, »kadar to zahtevajo izjemno važni zdravstveni razlogi« (27,8% leta 1969 oziroma 20,3% leta 1990), ali »iz zdravstvenih in socialnih razlogov (mladoletnost matere, slab materialni položaj staršev, že preveliko število otrok ipd. – 44,5% leta 1969 oziroma 49,2% leta 1990). Analitika pa prav tu pokaže, da je verska variabla zelo intervenirajoča in da povezanost s cerkvijo močno vpliva na stališča. Tako se pri nedeljnikih delež radikalno odklonilnih močno dvigne nad slovensko povprečje (17,0% : 7,0%) in delež radikalno pritrtilnih skrajno zniža (3,0% : 16,2%). Presenetljivo podobo daje najmočnejša skupina vernikov, občasnih obiskovalcev verskih obredov, saj je pri njih delež odklonilnega gledanja na splav celo pod povprečjem in radikalno pritrtilnega (za splav brez omejitev) močno nad njim. Neverujoči seveda s pozitivnim stališčem do splava močno prednjačijo, saj se zanj izreka kar tretjina. Vsekakor je za poudarjano avtonomno moralno zavest slovenskega prebivalstva, o kateri smo doslej govorili pod vidikom polemik in dilem o splavu, pritrtilna tudi razporeditev odgovorov ob vprašanju o (ne)izenačenosti zakonske zveze in izvenzakonske skupnosti. Več kot dve tretjini vprašanih (72,0%) se zavzemata za to, naj bi izenačenost ostala tudi v novi ustavi, proti pa jih je 17,6%. Tudi pri tem vprašanju so zanimive razlike glede na (ne)vernost. Znova se pokaže vplivnost bližine Cerkve. Pri nedeljnikih je namreč delež pozitivnih odgovorov le polovičen (51,9%) in odklonilnih kar 37,0%). Tega pri vernikih-občasnih obiskovalcih ni več in imajo značilnosti celotne populacije.

Podobo o stališčih populacije o Cerkvi končujem še s podatki o stališčih do vrnitve cerkvenega premoženja ter odnosu do državne podpore Cerkvi, kar sorazmerno zaokrožuje vprašanje o Cerkvi in državi, kakor smo si ga zastavili na začetku. Za »vrnitev cerkvenih objektov in gozdov Cerkvi« se izreka kar 61,0% vprašanih, a vendar diferencirano: 31,7% je za vrnitev v naravi, a 29,3% za izplačilo odškodnine, proti vrnitvi v kakršni koli obliki je kar 39,0%. Vprašanje *cerkvenega premoženja, odvzetega z agrarno reformo ali nacionalizacijo po letu 1945*, torej v očeh javnosti ni povsem enopomensko. Mnogopomenskost je razvidna še posebej, če stališča do (ne)vrnitve premoženja Cerkvi primerjamo s stališči do drugih fizičnih in pravnih oseb. Cerkev je v tej primerjavi (s kmeti, bivšimi tovarnarji itd.) deležna največ negativnih odgovorov. Mnogopomenskost pa se kaže tudi v dilemi ali v naravi ali kot odškodnina, kjer sta prav tako v primerjavi z drugimi osebki prav pri Cerkvi obe zmožnosti *dokaj enakovredni*, medtem ko pri drugih ne. Lahko upravičeno domnevamo, da bi radikalna vrnitev cerkvenega premoženja, še posebej v naravi, izzvala v slovenski javnosti nasprotovanja in negotovanja, česar se najbrž tako Cerkev kot država zavedata. Analitika z religiozno variabla pokaže podobno sliko kot pri prejšnjih vprašanjih. Nedeljniki so proti vračanju znatno pod povprečjem (18,6% : 38,4%) in odločneje za vračanje tako v naravi kot z odškodnino. Toda že pri vernikih, občasnih obiskovalcih Cerkve se slika spremeni, saj je pri njih delež stališč proti vračanju celo nad slovenskim povprečjem (40,4% : 38,4%). Pri neverujočih je odbojnost do vračanja cerkvenega premoženja seveda večja, čeprav ne smemo nikoli prezreti, da je njihov delež v celotni populaciji že manjšinski (23,6 oziroma 25,3%) in da temeljna razmerja med stališči določa verna populacija.

In še o državni denarni podpori Cerkvi. Respondenti so povedali svoja mnenja o državni denarni podpori različnim dejavnostim od kulture, športa, znanosti, mladini do narodnih manjšin in Slovencem v tujini. Med vsemi naštetimi dejavnostmi in programi si je Cerkev »prislužila« delež največ negativnih, odklonilnih odgovorov (31,8%), čeprav so pozitivni odgovori v večini (58,5%) in je le 7,9%

takšnih, ki menijo, da bi država Cerkev morala v celoti financirati. Vse to govori v korist razlage, da večina v slovenskem javnem mnenju ne razume ločenosti Cerkve in države kot izločenosti Cerkve iz družbe, kot je to bilo v preteklosti in da je tudi v tem pogledu slovenska politična zavest blizu evropskim kriterijem.

III

Po preskoku iz preteklosti nasploh na primer razumevanja položaja in vloge Cerkve v novih razmerah, se spet vračam k prvemu. Uporabil bom še druge podatke in vprašanja, ki dajejo slutiti odnose do preteklega in tudi predstave o tem, kaj bi kazalo iz preteklega ohraniti ali obnoviti tudi v prihodnosti, kaj pa odkloniti in zavreči.

Najprej je tu močno poudarjeno večinsko stališče (75,8%), da bi bilo potrebno v novi slovenski ustavi določiti *pravice delavcev pri upravljanju* (soupravljanju) v podjetjih in na drugih mestih, prav tako je poudarjeno zanimanje za lokalno in regionalno samoupravo. Ker bodo ta stališča podrobneje obdelovali in razlagali drugi člani raziskovalne skupine, naj pod svojim vidikom (preteklost) izrečem le nekatere svoje razlage. Mislim namreč, da je t. i. »samoupravno izkustvo« eno temeljnih in ključnih, ki je po svojih negativnih, a tudi pozitivnih otenkih ostalo globoko zasidrano v slovenski politični zavesti in podzavesti. Nobena nova gospodarska in politična ureditev v prihodnosti pri nas, ki tega ne bo upoštevala, ne bo imela večinske podpore in bi lahko izzvala celo velika socialna in politična nezadovoljstva. Ljudje preprosto hočejo soodločati in velike (samo)prevare, povezane z veljavnostjo preteklega samoupravnega fundamentalizma, so jih le še bolj prepričale o tem, kakšno vrednost ima realno soodločanje tako v gospodarstvu kot drugod. Tako sklepam še posebej iz letošnjih podatkov o tem, kako izjemno visoko je razvita slovenska politična zavest o pomenu človekovih pravic in kako nenaklonjeno je naše javno mnenje do morebitnih omejevanj teh pravic celo v izjemnih razmerah, o čemer posebej govorijo članki drugih avtorjev.

Druga vrsta podatkov, ki pade v oči, zadeva vprašanja o *socialnih, zdravstvenih, izobrazbenih in drugih podobnih pravicah*, ki jih je prebivalstvo v preteklosti imelo veliko in se je tega tudi zavedalo. Svoječasni podatki iz javnomnenjskih raziskav o (ne)prednostih naše dežele pred tujimi so v očeh javnosti prav te pravice izpostavljale kot prednosti življenja doma v primerjavi s tujino. Pridobljeni podatki pa ne govorijo o tem, da bi se večina zavzemala za nekritično ohranitev prav vsega, kar so imeli pri teh socialnoekonomskih pravicah, marveč se kaže zavzemanje za selektivno ohranjanje tistega, kar je po mnenju večine neobhodno in razumno. Indikativni so podatki o odgovorih glede šolanja – brezplačno ali z doplačilom. Velika večina je za brezplačno osnovno (95,8%) in srednjo šolo (83,3%) z zanemarljivimi deleži tistih, ki so za doplačilo v prvem (2,6%) in v drugem primeru (3,7%). Pri strokovnem in visokem šolanju pa se povpraševani že razdelijo močneje. Za brezplačno šolanje je sicer še vedno dobra polovica (strokovna šola: 59,3%, visoka šola 56,7%), a so deleži tistih, ki so za doplačilo, že dobro tretjinsko (35,0% in 37,6%).

Podobna slika se pokaže pri vprašanju, ali je predvsem stvar države ali posameznikov, da zagotovijo različne vrste socialno zdravstvenega zavarovanja. Najprej moram poudariti, da so deleži tistih, ki menijo, da je zagotovitev vseh teh pravic v celoti stvar posameznikov tako nizek (od 1,7 – 9,8%), da je povsem zanemarljiv.

Velika večina pa se izreka, da je v celoti stvar države: osnovno pokojninsko zavarovanje (66,7%); invalidsko zavarovanje (69,3%), zdravstveno zavarovanje

(65,8%), socialno varstvo (67,2%) in varstvo borcev NOB (55,7%). Čeprav delež tistih, ki štejejo, da so naštetе oblike zavarovanja in varstva deloma stvar države in stvar posameznikov (24,8, 23,2, 27,8, 25,9, 18,9%) ni zanemarljiv, vendarle celotna razmerja kažejo pričakovanje *večine*, ki je ni mogoče zlahka prezreti in ne upoštevati. Pri naštevanem je znova zanimiv odnos do varstva borcev NOB, ki potrjuje naše ugotovitve iz prvega dela tega članka.

Že iz raziskovanj v prejšnjih letih (vsaj od leta 1987 dalje) smo lahko z veliko stopnjo verjetnosti skleпали, da se je večina v slovenski javnosti poslovila ne le od samoupravnega fundamentalizma kot modela družbenega (ne)upravljanja in (ne)odločanja, marveč specifično tudi od glorifikacije koncepta družbene lastnine. Temeljno je bilo izrekanje za pluralizem lastninskih oblik. Zato so bili rezultati odgovorov na letošnje vprašanje o reprivatizaciji gospodarskih podjetij bolj ali manj pričakovani. Slaba polovica (41,5%) vprašanih odobrava zakon o lastninjenju, ki ga pripravlja nova vlada. Znani zasnovi nasprotuje 15,9%, kar ni tako malo, a vendarle v skladu z domnevo, da bo imel del prebivalstva daljše psihološke težave s tako radikalnimi lastninskimi spremembami, ki se pripravljajo. To pokaže tudi tretjina (29,4%), ki reprivatizacijo odobrava le deloma. Verjetno je v tej zadržanosti tudi velika skrb zaradi naraščanja brezposelnosti in odsotnosti vladnih socialnih programov. O tem me prepričuje tudi večinsko stališče (60,3%), da bi morala vlada skupaj s podjetjem poskrbeti za socialno varnost delavcev, ki ostanejo brez zaposlitve. Če k temu dodamo 16,7% tistih, ki to skrb nalože podjetju, in še 14,3% drugih, ki zahtevajo, da za to poskrbi republika, potem je jasno, kako večinske in zasidrane so zahteve po socialnih programih, povezanih s prezaposlitvijo oziroma brezposelnostjo kot posledico ekonomskih in tehnoloških presežkov. Drugačen pogled na lastnino je predviden tudi v visokem deležu (63,2%) tistih, ki odobravajo, da bi bila »večina sedanjih družbenih najemnih stanovanj ponujena v prodajo po tržnih cenah z olajšavami sedanjim nosilcem stanovanjske pravice.«

Ključna indikativna vprašanja za presojo preteklega so bila tista v zvezi s premoženjem, po vojni odvzetim privatnim lastnikom z agrarno reformo ali z nacionalizacijskimi postopki. Kar uvodoma moram ugotoviti, da večina v slovenski javnosti načeloma soglaša, da se po vojni odvzeto premoženje (z agrarno reformo in nacionalizacijo) lastnikom in dedičem vrne v naravi ali kot odškodnina (delnica). Najbolj nedvoumno to velja za odvzeto kmetijsko zemljo: v naravi 61,5%, kot odškodnina nadaljnjih 25,1%, nasprotuje temu le 13,3%. Kot sem že ugotovil, velja največja zadržanost za cerkveno premoženje, in tega ne bom ponavljal. Rad pa bi dodal svojo domnevo, da je javnost s tem v zvezi bolj zadržana predvsem do bivše cerkvene zemlje in gozdov, ker jo to spominja na morebitno obnovo fevdalnega statusa cerkvene institucije med obema vojnama. Pri vračanju tovarn, podjetij in trgovin dajejo vprašani prednost vračanju v obliki odškodnine (47,1% + 25,4% v naravi), čeprav tudi delež tistih, ki takemu vračanju nasprotujejo ni zanemarljiv (27,4%) in je še enkrat večji kot pri vračanju kmetijskih zemljišč. Javnost je bolj izraženo zadržana tudi do vračanja sanatorijev, zasebnih bolnic, torej zdravstvenih ustanov, čemur nasprotuje dobra tretjina (35,0%), drugi pa dajejo prednost vračanju v obliki odškodnine.

Posebej pa je javnost zadržana do vračanja premoženja »tistim, ki so bili obsojeni zaradi sodelovanja z okupatorjem« ter tujcem (Nemcem, Avstrijcem), kot smo navedli v vprašanju. V prvem in drugem primeru soglaša z vračanjem le slaba petina (18,0%), izrecno pa nasprotuje pri tujcih (59,4%), pri sodelavcih okupatorja pa 55,5%, s tem da je petina vprašanih v obeh primerih neopredeljena. Iz tega

lahko sklepamo, da je javnost zelo opredeljena in da ima pri tem precej izdelane kriterije, ki jih tudi po tej poti sporoča vladi. Ta pregled je označevalen tudi zato, ker smo s pomočjo iste raziskave ugotovili, da je bilo tako ali drugače v tem pogledu prizadetih približno 20% a se je do sedaj le petina prizadetih odločila, da bo zahtevala vrnitev v naravi (6,1%) ali kot odškodnino (3,5%), s tem da 4,7% ne bo zahtevala ničesar, 6,1% pa se jih še ni odločilo. Prizadeta populacija naj bi, po lastni izjavi, utrpela škodo z odvzemom stanovanj ali stanovanjske hiše (3,3%), podjetja, tovarne (1,1%) trgovine, gostilne, delavnice (2,4%), zemlje ali gozda (12,4%) ter drugih vrednih predmetov (1,8%). Štiri petine vprašanih, to je velika večina, ni bilo prizadetih z ničemer v tem pogledu. Vsa ta razmerja določajo po eni strani količinski obseg t. i. denacionalizacije, a hkrati izpovedujejo tudi večino (od 60–80%), ki soglaša načeloma s predvidenimi postopki.

Vse, kar smo v tem analitičnem pregledu predstavili kot značilnosti pogledov slovenske javnosti na preteklost, potrjuje večkrat omenjeno podmeno o dozorelosti slovenske politične in kulturne zavesti v smislu obstoja trdnih kriterijev za presojanje preteklega in načrtovanje prihodnjega. Javnost, takšna kot jo zaznavajo javnomnenjske raziskave, ni nagnjena k nikakršnemu pustolovstvu v prihodnosti tudi zato, ker se je bolj ali manj izrazito »spravila« s preteklostjo in ni naklonjena temu, da bi politična oblast s preteklostjo sleparila ali z njo opravičevala sedanost. Javnost je v svojih presojah preteklega umirjena, pretehtana, z njo živi ter želi vse dobro v preteklosti vključevati tudi v prihodnost tako na ravni novih socialnih ureditev kot tudi na simbolni ravni. Tudi zato njena zadržanost do nove slovenske zastave in grba, pa tudi do razmerij do drugih narodov in republik, s katerimi je slovenska republika doslej delila dobro in zlo. To pa je že druga zgodba.

Februar 1991